

Kennisnotitie

Naar een pedagogisch raamwerk voor dagbesteding, in de zorg voor mensen met een beperking

1. Voorwoord en verantwoording

In de afgelopen jaren hebben we, op verzoek van diverse instellingen in de zorg voor mensen met een beperking, gekeken naar de inzet en de opzet van dagbesteding voor cliënten. Hiertoe is intensief gesproken met medewerkers, behandelaren en managers, alsook gekeken naar de verschillende contexten en gradaties van zorg.

In deze notitie worden de conclusies samengevat, zowel inhoudelijk over de betekenis en praktisch over de inzet van dagbesteding, als aangaande de opzet en de manier van werken. Voorts is gekeken naar de condities die ervoor zullen moeten worden gerealiseerd. Ten slotte is er een *bijlage* toegevoegd met aantekeningen aangaande het concrete maken van programmaatjes voor dagbestedingsactiviteiten waarin het ‘leren’ voorop staat.

Hiermee wordt in dit stuk eerst het ‘referentiekader’ geformuleerd. Het vormt het kenniskader, dat nodig is om vervolgens het ‘beleidskader’ voor dagbesteding te kunnen formuleren. Binnen dat raamwerk, van inhoudelijke uitgangspunten en beleid ter inrichting van de processen, moet er aan de uitvoering gewerkt gaan worden. Aan het slot is de suggestie opgenomen voor een aparte notitie, waarin het raamwerk als zodanig wordt opgesteld, indachtig de ongetwijfeld beperkte middelen die ervoor beschikbaar zijn.

2. Inleiding

Voor mensen met een beperking is hun dagbesteding van grote waarde. Dan draait het om de mogelijkheden een zo gewoon en zinvol mogelijk leven te kunnen leiden. Daar behoort toe dat je verschillende dingen doet op een dag. Nuttige dingen, omdat ze nodig zijn en ook zomaar dingen, omdat je daar zin in hebt. Belangrijk is het om activiteit en rust af te wisselen. Die afwisseling behoort tot ieders levensritme en dus ook in het leven van de cliënt.

Wat is dagbesteding

Wanneer we het over dagbesteding hebben, dan kunnen we allereerst denken aan activiteiten die onder de ‘basale’ zorg vallen. Dan gaat het fysiek over bijvoorbeeld wandelen, helpen in de tuin of de kinderboerderij. Mentaal gaat het over creativiteit, bijvoorbeeld werken met materialen of behendigheid bij het puzzelen of taal- en geheugenspelletjes. Het draait erom dat ieder op het eigen niveau met iets bezig kan zijn en daarin zichzelf en/of zijn omgeving ontmoet. Maar het kan ook gaan om je energie kwijt kunnen, omdat je dat nodig hebt.

Het principe, waarin dagbesteding wordt opgevat als een voor de cliënt zinvolle bezigheid, krijgt nog weer uitdrukkelijker vorm op de aparte locaties voor dagbesteding. De centra beschikken over ruimte en middelen. Daar kan de aandacht bovendien nog meer uitgaan naar wat de individuele cliënt nodig heeft.

De betekenis van dagbesteding

In deze tekst willen we onderzoeken wat de betekenis van dagbesteding is of kan zijn. Welk doel dienen we met dagbesteding? Hoe kan dagbesteding een bijdrage vormen aan behandelen? En hoe kan dagbesteding het *leren* dienen van de cliënt? Leren en ontwikkelen, hoe praktisch ook, is een belangrijke dimensie in ieders leven. Wanneer we erin slagen het nuttige met het aangename te verenigen, wat zou het 'pedagogisch raamwerk' voor dagbesteding dan inhouden? Hoe richt je dat in? En wat heb je als begeleider daarvoor nodig?

Dat zijn vragen die in deze tekst worden verkend. We doen dat om tot een pedagogisch raamwerk, een *handelingskader* voor dagbesteding te kunnen komen. Ook voor dagbesteding is het nodig een benadering uit te werken die uitgaat van de individuele cliënt en haar of zijn persoonlijke mogelijkheden en behoeften. Dagbesteding biedt ruimte voor leren en dan zou het streven moeten zijn om met elke cliënt een stapje verder te komen. Dat kan in de dagelijkse zorg op de woning en dat kan in de orthopedagogisch gestoelde zorg, in het centrum voor dagbesteding.

Het pedagogisch criterium

Als we daarover nadenken dan zou het doel van dagbesteding toch moeten zijn, het actief bieden van gelegenheid aan de cliënt om *met iets bezig te zijn en daarin zichzelf te ontmoeten*. Jezelf ontmoeten, jezelf herkennen in wat je doet, is een belangrijk onderdeel van ontwikkeling. In de gewaarwording en daarmee de confrontatie met het andere, het object van de bezigheid, ontmoet je jezelf. Dat geldt voor ons allemaal en dus ook voor de cliënt.

De mate van herkenning van zichzelf in de activiteit die wordt ondernomen, is afhankelijk van de mogelijkheden die de cliënt heeft tot cognitieve verwerking. Maar ook als de bevinding voor de cliënt vooral zintuigelijk is en de verwerking alleen emotioneel plaatsvindt, dan is dat van betekenis, omdat het voor even 'iets anders', een ervaring, inhoudt. En herhaling van die ervaring kan betekenen dat de cliënt daarvoor gevoel ontwikkelt en zo iets leert doen en daarmee zijn of haar mogelijkheden in het leven wat verruimt. 'Ervaringsgericht leren' is dan ook een belangrijk instrument in het werken met cliënten.

3. Dagbesteding, op en vanuit de woning

We gaan hier eerst kijken naar de woning en de ruimte die het leven daar biedt voor extra activiteit. In principe kan de zorg op de woning worden onderscheiden in basale zorg en meer op therapeutische behandeling gerichte zorg. Die laatste kan medisch zijn en psychosomatisch. De cliënt kan in de omgang met de eigen beperking negatieve ervaringen hebben opgedaan, bijvoorbeeld met de manier waarop de omgeving reageerde. En dat kan traumatische gevolgen hebben, waarvoor behandeling nodig is.

De 'basale' aandacht zien we ook terug in dagbestedingsactiviteiten. Er wordt gewandeld, gefietst, televisie gekeken, spelletjes en soms ook huishoudelijke activiteiten gedaan. In principe wordt aan cliënten met een 'lichtere' beperking de ruimte en de mogelijkheden geboden om eigen activiteiten te ondernemen.

Hiervoor omschreven we het pedagogisch criterium, namelijk hoe 'met-iets-bezig-zijn' het leven van de cliënt kan verrijken. Dat verloopt, zeiden we, via het medium van herkenning. Maar om zo persoons-specifiek te werken, dat je *ontwikkeling* bij een cliënt kunt volgen, vormt in de meeste gevallen een te zware uitdaging voor een begeleider die in zijn eentje met een groep cliënten op de woning werkt. Dat ligt op een apart centrum voor dagbesteding anders. Maar toch zou er, ook in de basale zorg, attentie moeten kunnen zijn voor de ontwikkeling van de cliënt. Dan gaat het over de eigenheid van de persoon, wie is de cliënt en

hoe komt deze het beste tot haar of zijn recht. Daarvoor is het nodig dat minimaal in de fysieke of mentale behoefte wordt voorzien. Daarvoor moet je, als begeleiders, dan wel de mogelijkheden daartoe kennen. Net zoals je de eventuele barrières, fysieke of mentale onevenwichtigheden, moet kunnen herkennen. Dan wordt het contact tussen begeleiders en de regiebehandelaar belangrijk en met de coördinerend begeleider. Het herkennen van mogelijkheden en blokkades is van belang om de cliënt zoveel mogelijk zelf invloed te kunnen laten uitoefenen over wat zij of hij doet, of wil gaan doen. En de 'behandeling' is erop gericht, de last die de cliënt kan hebben van zichzelf, mentaal of fysiek, zoveel mogelijk te reguleren, samen met de cliënt. Het doel is toch de cliënt daarmee te leren omgaan.

Op de woning worden meestal groepsactiviteiten georganiseerd, de woning bezit ook niet zoveel meer mogelijkheden dan dat. De spanning zit 'm er dan in dat je in de groep tegelijkertijd oog moet hebben voor wat de *individuele personen* nodig hebben. Belangrijk daarbij is dat niemand tegen zijn zin in dingen wil doen. Wat je graag wil, is dat je als begeleider de ander kunt ondersteunen in wat die wil en doet en daar samen ook genoeg aan ontleent.

Dit werken met een groep en ondertussen contact houden met de individuele cliënten in die groep, vraagt extra vaardigheid. De methodische scope van Dynamisch Verbinden biedt de mogelijkheden om daar gericht aandacht aan te besteden. Ze biedt de technieken daarvoor.

Dat wordt te meer van belang omdat met de arbeidstekorten de druk op de minimaal noodzakelijke attentie steeds groter wordt. Met minder mensen meer doen. Als je je dat realiseert dan wordt het echt nodig om extra techniek toe te voegen. Dynamisch Verbinden biedt een praktisch denken over de organisatie van processen, alsmede de drie technieken van Focussen, Verbinden en Communiceren. Elementen hieruit verwerken we al in de diverse onderdelen van deze tekst.

De rol van de persoonlijk begeleider

Wat we tot nog toe zeiden, is veel voor begeleiders die veelal in hun eentje aan het werk zijn. De ondersteuning die daarop nodig is, zou in elk geval geboden moeten worden door de coördinerend begeleider, die met de begeleiders meedenkt en soms ook mee werkt, als dat nodig is.

In de teams, waarin werk gemaakt wordt van de rol van de persoonlijk begeleider of maatje, ontstaat nog een andere dynamiek. De *persoonlijk* begeleider houdt extra attentie op haar of zijn cliënt. En van daaruit is de persoonlijk begeleider ook van betekenis voor de begeleider die dienst heeft. De waarde van de persoonlijk begeleider is tweeledig: deze kan nadere attentie vragen van de collega's, opdat zij voorbereid zijn. Dan vraagt de persoonlijk begeleider bijvoorbeeld aandacht voor een bepaald iets waar de cliënt last van heeft, of omgekeerd waar die blij van wordt. Of de persoonlijk begeleider kijkt naar waar, vanuit de behandeling, rekening mee moet worden gehouden en wat goed zou zijn om te doen, gegeven de behandeling. Kortom, met de persoonlijk begeleider kun je overleggen over het wel en wee van de cliënt.

Hier is sprake van een nuttige driehoek, waarbij persoonlijk begeleider en CB-er van betekenis zijn voor de begeleider die dienst heeft. En van deze driehoek kunnen ook de regiebehandelaar, de arts, de medebehandelaar gebruik maken als het gaat om een specifiek aandachtspunt met betrekking tot een cliënt.

Samenvatting, dagbesteding als dimensie van zorg

Belangrijk is op te merken dat met alle extra aandacht, de basiszorg voor de cliënten gewoon door dient te gaan. Cliënt-specifiek en op de fysieke en mentale basisbehoeften van de cliënt

gericht. Dan draait het niet alleen om de medische en psychologische attentie die nodig is, maar ook om de 'gewone' behoeften die een cliënt heeft: naar buiten of juist naar binnen willen, dingen doen of juist rust willen, creatief zijn of juist een tijdje op jezelf zijn en niks doen.

Ook de basiszorg kent een ontwikkel-aspect. Dan gaat het niet zozeer om het ontwikkelen van vaardigheid, maar meer om wat de basale behoeften van de cliënt nodig hebben. Komt zij of hij toe aan een zo gewoon mogelijk en tevens zinvol leven? Voelt de cliënt zich goed, in fysieke en mentale zin? Hoe beweegt de cliënt zich door de wereld? En tegen die achtergrond: wat voor activiteiten wil je dan aanbieden? Wil de cliënt de overvloedige energie kwijt of zoekt zij of hij afleiding, iets te doen wat die leuk vindt? Anderen en daarin ook zichzelf ontmoeten. Hier gaat het dus mede om wie de cliënt is en hoe die het beste tot haar of zijn recht komt.

De structuur, een manier van werken

Om goed in de eigen fysieke en mentale behoeften van de cliënt te kunnen voorzien, is een goed contact nodig met de begeleiders en als het om de behandeling gaat, met de (regie-) behandelaar. Mocht de rol van de *persoonlijk* begeleider in het team op de woning onvoldoende zijn ontwikkeld, dan wordt vanzelf de rol van de coördinerend begeleider belangrijk. Het gaat erom dat je samen werkt (en leert) met de cliënt, in onderlinge verbinding.

Dan is de volgende driehoek dus noodzakelijk, met:

- de regiebehandelaar als initiator
- de (persoonlijk) begeleider op de woning, of het maatje op dagbesteding, als actor
- en als ondersteuner, de CB-er op de woning of de coördinator op de dagbestedingslocatie

Multidisciplinair overleg

In wezen hebben we het hiermee over een *toevoeging* aan het bestaande multidisciplinair overleg, namelijk *dagbesteding* als attentiepunt, mede in het kader van *behandeling*. Hoe plaatsen wij dagbesteding zo dat de cliënt zoveel mogelijk *aan zichzelf* toekomt, dat wil zeggen zichzelf in de activiteit kan herkennen, wellicht samen met anderen, ook zodanig dat het in het kader van de behandeling perspectief biedt. Dit zou het onderwerp moeten zijn, zowel wanneer de dagbesteding op de woning plaatsvindt, als wanneer die op een aparte locatie wordt genoten.

Ondersteuningsdriehoek

Als we dit goed van de grond willen laten komen, dan wordt het belangrijk dat de regiebehandelaar, de CB-er en de manager van de woning deze pedagogische functie van dagbesteding ook tot onderwerp in de eigen '*ondersteuningsdriehoek*' maken. Zij hebben samen de zorg voor de processen en dit is er zo een! Lukt het de regiebehandelaar om, samen met de (persoonlijk) begeleider dagbesteding en de (persoonlijk) begeleider, de inhoudelijke en *cliënt-specifieke* focus te onderhouden? De manager onderhoudt samen met de CB-er van de woning, de *focus op de processen*. En daarop stemmen regiebehandelaar en manager dus af, in onderlinge regie. Met de arts vormen zij samen de '*regieketen*'.

4. Dagbesteding, op en vanuit de aparte locatie

Tot zover over de dagbesteding in het kader van de dagelijkse zorg op de woning. Hoe belangrijk ook, daar is alleen marginale aandacht mogelijk voor de extra-activiteit, die dagbesteding inhoudt. En met name als die aandacht de *individuele persoon* geldt. Daarom hebben instellingen aparte locaties voor dagbesteding opgezet. In die centra zijn teams aan het werk die zich helemaal aan de persoonlijke zowel als de collectieve dagbesteding kunnen wijden. Dat betekent niet dat zij de basale zorg uit het oog mogen verliezen. Het interessante van deze centra is echter het andere perspectief. Op de locaties kan men een stapje verder gaan. Hier heeft men in principe de tijd en de middelen om voor de cliënt de ontmoeting met zichzelf door te zetten in kleine programmaatjes, die de cliënt helpen om zich *vaardigheden* eigen te maken. Die vaardigheden helpen de cliënt om gebruik te maken van zijn of haar omgeving, zich daarin te bekwamen en daardoor zich beter te kunnen handhaven.

Hierachter zien we een 'continuüm', waarin de aandacht voor de gewonnen *creativiteit* van de cliënt op de aparte locatie, zich zou moeten voortzetten op de woning (en vice versa). Daarvoor is *overdracht* nodig, juist ook op dit punt. Overdracht tussen begeleiders en coördinerend begeleiders, alsmede de betrokkenheid van de regiebehandelaar hierop. Dat allemaal vraagt de extra attentie op het *proces*. Het leidt geen twijfel dat hiermee veel te winnen valt. En dat is voer voor de manager. Hieronder zullen we deze gedachten verder uitwerken.

Inmiddels hebben ook de centra voor dagbesteding te lijden onder het tekort aan arbeid en geld. Maar daar staan we hier niet bij stil. Hier werken we dagbesteding verder uit, op de praktische betekenis en bijdrage die ze kan hebben voor de *ontwikkeling van de cliënt*. En daarmee voor het *professionele kader* dat de instelling biedt. Dagbesteding zou mede gericht moeten zijn op het aanleren van vaardigheden. En om dit verder te kunnen brengen, moeten er persoons-specifieke leerprogramma's voor worden ontwikkeld. Maar dat vraagt méér van de centra voor dagbesteding. Het verlangt de ontwikkeling van eigen expertise, in zake leren en ontwikkelen met mensen met een beperking.

Daarvoor is deze notitie, om dat samen op te pakken, met alle betrokkenen.

5. Dagbesteding, als dimensie van zorg en dagbesteding, als specialisme

Ontwikkelen van vaardigheden

De aparte locatie voor dagbesteding biedt de mogelijkheid om (ortho-) pedagogisch een stap verder te gaan. Zij hebben begeleiders in dienst die speciaal hun werk maken van de dagbesteding van cliënten. Tot nog toe werd deze kant van de zorg beschouwd als *in het verlengde van* de woning. Maar dan doen we de potentie tekort die dagbesteding herbergt.

Dagbesteding bezit méér mogelijkheden dan ' bezig zijn ' en dan gaat het wat we hiervoor typeerden als 'zelfherkenning' en de potentie die dat biedt voor verder leren. Dagbesteding kan daarbij worden beschouwd als 'leerproces' en dan met name ter *ontwikkeling van vaardigheden*.

En als we het (aan-) leren van vaardigheden tot inzet maken van dagbesteding, dan wordt het ook belangrijk dat we ons realiseren dat 'dagbesteding' een *vak* is. Het is een vak om de potentie tot leren van een cliënt te kunnen inschatten en het is een vak om vervolgens in dat perspectief met de cliënt aan de slag te gaan. Net zoals het een vak is om daartoe de leerprogramma's te ontwikkelen en dan de voortgang van de cliënt daarbij te monitoren.

Twee orthopedagogische uitgangspunten, twee condities

Wanneer we dagbesteding als specialisme en als vak beschouwen dan moeten we daarvoor allereerst twee uitgangspunten vaststellen. Die draaien allebei rond het principe dat de cliënt uitgangspunt is van het eigen leren:

- De cliënt leert en is daarmee bepalend voor wat er wordt aangeboden. Leren is altijd persoons-specifiek
- De tweede conditie vloeit uit de eerste voort. Die betekent namelijk dat kennis over de cliënt voorwaardelijk is voor het werken met haar of hem en daarvoor is het professionele contact met de regiebehandelaar, de (persoonlijk) begeleider en de CB-er bepalend

Deze uitgangspunten zijn belangrijk en in een zorgorganisatie ook kwetsbaar, omdat ze zowel een 'contactuele' als een specialistische dimensie van de zorg aanduiden, die om nadere aandacht vraagt. Dat maakt twee condities nodig:

- Werken met leerprogramma's met cliënten vraagt om meer *professionele zelfstandigheid* van de kant van het centrum voor dagbesteding. Die professionaliteit moet namelijk ontwikkeld en onderhouden worden en dat verlangt eigen ruimte en aandacht
- En dan komt het er op aan, het *contact* en de verbinding met de multidisciplinaire driehoek op de woning goed te onderhouden

Dat laatste belang geldt wederzijds en met name ook wanneer er mede-behandelaren zijn betrokken. Wanneer de client ergens last van heeft, of apart ergens aan werkt, dan is het extra belangrijk daarvoor attentie te hebben op het centrum voor dagbesteding. Om het eenvoudig te zeggen, wanneer je ergens last van hebt dan kun je niet leren.

6. Het pedagogisch raamwerk voor dagbesteding

Om leeractiviteiten voor en met cliënten te kunnen ontwikkelen, is een pedagogisch en orthopedagogisch raamwerk nodig. Dat wil zeggen, een eigen referentiekader dat de kennisruimte verschaft, waarbinnen de kennis over leren en ontwikkelen kan worden verzameld. Hier zijn daartoe enkele ingrediënten voor bijeen gebracht. Het zal belangrijk zijn dat raamwerk nog een keer apart, kort en goed, te formuleren. Zo'n referentiekader kent vanuit Dynamisch Verbinden gezien een inhoudelijke component, een procescomponent en een procedurele component.

- Inhoudelijk gezien draait het om:
 - de verzameling van kennis over leren, de expertise en de competenties
 - de opzet van leeractiviteiten en het format ervoor
 - en hoe inzichten over leren kunnen worden verbonden met de kennis die er is over de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking
- Procesmatig gezien gaat het over wat je dan voor je ziet als proces en interactie:
 - wie gaat met wie aan de slag om dat pedagogisch raamwerk, als referentiekader, kort te formuleren
 - wie gaan er met wie aan de slag met de eerste *proeven* van leerprogramma's
 - en hoe kunnen die gemonitord worden

- Procedureel beschouwd is het nodig de normen voor de activiteiten vast te stellen. En wie vormt dan het 'extra paar ogen', wie checkt, wie monitort de processen? Het is belangrijk die zo dicht mogelijk bij het proces te houden. Elk proces kent een ondersteuner die meekijkt. Het is goed die hier als zodanig en expliciet te benoemen. Op de woning is dan de coördinerend begeleider en het zou goed zijn die functie ook op de dagbestedingscentra te creëren.

Het pedagogisch referentiekader voor dagbesteding behelst ook het 'verantwoordingskader', namelijk de noodzaak van toetsing: dat de dingen op verantwoorde wijze gebeuren. Hier gaat het met name over de afstemming van de processen. De uitdaging is om het verantwoordingskader *uitnodigend* te houden. Het gaat er niet om eenzijdig vast te stellen wat er 'moet en niet mag'. Het verantwoordingskader dient de mensen in staat te stellen hun verantwoordelijkheid te nemen en *in control* te zijn over hun professionele investering, activiteit en de monitoring ervan. Een dergelijke vereiste verwijst in elk geval naar de 'ondersteuningsdriehoek' en de rol van de manager daarbij.

Een aparte notitie 'Pedagogisch raamwerk dagbesteding'

Zoals gezegd, in dit stuk worden de inzichten samengevat, die we hebben opgedaan uit de reflectie op het werk dat begeleiders, therapeuten en managers doen, in de dagelijkse zorg en in de dagbesteding. Daarmee hopen we een referentiekader te hebben geformuleerd voor het 'raamwerk' dat moet worden opgesteld. Dat wil zeggen, een korte en overzichtelijke notitie, tegen de achtergrond van de principes die hier worden besproken en die richting geeft aan de transformatie die ermee wordt gekozen.

De notitie zal kort de *inzet* moeten behandelen van dagbesteding 'nieuwe stijl' (het doel in relatie tot de uitgangspunten), met daarbij het *handelingskader* (de snit van korte leerprogramma's) en het *verantwoordingskader* (monitoring op de uitgangspunten, in relatie tot de vraag of het in de processen lukt, langs de voorwaarden die ervoor worden gecreëerd). Dit alles concreet doordacht tegen de achtergrond van de mogelijkheden en middelen die ervoor zijn.

Het zou mooi zijn als zo'n raamwerk kan worden opgesteld, om de opzet van 'dagbesteding nieuwe stijl' stap voor stap te kunnen gaan realiseren. Hiertoe kunnen *pilots* worden georganiseerd, mooier nog zou het zijn als deze benadering kan worden opgenomen in het beleid van de instelling in den brede.

7. Leeractiviteiten, kleine leerprogramma's

Over leerprogramma's

We hebben het over de zorg voor mensen met een beperking, vaak nog eens ingebed in een meervoudige psychosomatische problematiek. Dat maakt dat zoiets als een uitgebreid leerprogramma, zoals op een opleiding, niet aan de orde is. Ook niet als het om cliënten met een 'lichtere' beperking gaat. Bovendien komen we van ver en hebben zelf ook nog veel te leren.

Het draait dus om 'kleine leerprogramma's' waarbij we uitgaan van de behoefte en de mogelijkheden van de cliënt. In het algemeen gesteld: kort, eenvoudig, praktisch, op herhaling gericht en met veel waardering en beloning omgeven. Trots mogen zijn op de eigen prestatie is een belangrijk onderdeel van het leren. Wat er voor het volgen van de programma's aan mogelijkheden zijn, is afhankelijk van het niveau van de cliënt en de aard van haar of zijn

beperking en van de andere kant van de flexibiliteit en de expertise van de begeleiding. Voor alles is het belangrijk dat het programma bij de cliënt past, dat wil zeggen past in haar of zijn ontwikkeling en dus bij de mogelijkheden die iemand heeft, zintuiglijk, gevoelsmatig, cognitief.

Vaardigheden

Het kleine leerprogramma gaat over de vraag wat een cliënt doet en wat hij *kan gaan doen*. Op die overgang faciliteert de activiteit. Het oogmerk van het leerprogramma is om bij te dragen aan wat zij of hij nodig heeft om vaardigheden te leren. In zijn algemeenheid draait het om vaardigheden die de cliënt helpen het leven nader vorm te geven. Het moet passen bij de cliënt *nu*, om toe te kunnen werken naar de mogelijkheden *dan*. Dat hoeft niet alleen maar 'nuttig' te zijn, dat kan heel wel ook gaan over creatieve en/of persoonsvormende vaardigheden.

Die vaardigheden zijn persoonlijk en dus cliënt-specifiek, net zoals het leren ervan persoonlijk en cliënt-specifiek is. En elke ontwikkeling van vaardigheid vergroot op zichzelf de zelfstandigheid, verruimt het leven. Het kan daarbij gaan om ogenschijnlijk 'kleine' dingen, zoals snoezelen, je leren concentreren, met je energie leren omgaan, impulsregulatie, leren ordenen, puzzelen, met kleuren werken, zingen, muziek maken, dansen, met materialen werken, spel, picto's leren lezen, of in de kamer eten samen met anderen, de koelkast inruimen, opruimen, leren omgaan met de hond, of 'grote' dingen, zoals greep krijgen op de eigen dagorde, of met de taxi gaan, met de bus, fietsen, sport, of muziek of kunstwerken maken. Sommige van deze dingen lenen zich om samen met de begeleiding op de woning op te pakken, andere zijn gebonden aan het centrum voor dagbesteding en weer andere dingen worden in extern verband gedaan.

Opzet en lengte van programma's

Voor de cliënt

Voor de opzet en de lengte van de programma's moet je altijd kijken naar de persoon van de cliënt. Haalt zij of hij voldoening uit groepsactiviteiten of doet de cliënt liever iets alleen, of met zijn tweeën? Wat kan de cliënt aan? Hoe staat het met de energie? Heeft de cliënt last van zintuiglijke prikkels (welke prikkels zijn dat, zintuiglijk profiel). Hoe groot is de behoefte aan structuur en voorspelbaarheid? Hoe functioneert de cliënt op sociaal gebied, hoe alert ben je op overschatting? Hoe vaak heeft zij of hij behoefte om even alleen te zijn om tot rust te komen? Zijn er momenten waarop iemand zelf zijn momenten kan kiezen? Is daarbij ondersteuning nodig?

En dan de vraag wat gezien de cliënt het onderwerp moet zijn van het leerprogramma. Wat wil de cliënt leren? Wat denk je dat de cliënt zou willen (kunnen) leren? Wat kan de cliënt helpen een stapje met zichzelf te doen? Wat is belangrijk voor de cliënt en wat zie je haar of hem dan doen? Wat zou de cliënt helpen en welke vaardigheden heeft zij of hij daarvoor nodig? En welke leer- of ontwikkelactiviteiten horen daar dan bij?

Voor de begeleiding

En voor de begeleiding zelf, ben je gefocust:

- Wat is hierin voor jou belangrijk
- Hoe wil je dat terugzien in wat er moet gebeuren
- Wat en wie heb je daarvoor nodig
- Wat ga je dan nu doen

De eerste vragen zijn inhoudelijk geïnspireerd, die aanzetten tot nadenken, verdieping. Dat is van belang omdat werken aan leren niet kan zonder dat je reflecteert op wat de inzet ervan is voor de cliënt en dus voor jou. Louter werken vanuit routines helpt dan niet. De eerste vraag houdt verband met wat je wil en met betekenisgeving. Leren gaat altijd over de verhouding tussen wat je al weet en wat je daarmee wil. En als je dat expliciet hebt gemaakt, dan zet je dan 'weg': om te kunnen zien en ervaren wat er gebeurt. En dan breng je die twee bij elkaar. Wat vertelt je dat?

Het gaat over de volgende stappen:

- samenvatten wat je weet en dan wegzetten
- zien wie de cliënt is in wat zij of hij doet en kan
- om dan te reflecteren op wat jouw kennis en je ervaring je daarover (nog meer) vertellen

Dagbesteding komt dan te bestaan uit de noodzakelijke basale zorg enerzijds en uit het begeleiden van cliënten in bijzondere leerprogramma's anderzijds. Voor die laatste moeten we de voorwaarden scheppen. Inhoudelijk beschouwd zijn daarvoor de contacten belangrijk met collega-begeleiders (op de woning en bij dagbesteding) en de regiebehandelaar. Met de laatste wordt doorgenomen waar vanuit de behandeling behoefte aan bestaat, mede gegeven de beeldvorming rond de cliënt.

En dan is er het maken van en/of de keuze voor een kort leerprogramma. Daarover meer hieronder.

Monitoring

Om goed grip te houden op de ontwikkeling van de cliënt monitor je het verloop van het leerprogramma. Dat doe je aan de ene kant op signalen, dat het goed of minder goed gaat met de cliënt en aan de andere kant op of-en-hoe de cliënt slaagt in de bedoeling en de opzet van de leeractiviteit. Op beide moet rapportage worden bijgehouden, zodat de effectiviteit van de leeractiviteit voor de cliënt kan worden gevolgd en getoetst. Beide zijn ook van belang voor het verder door-ontwikkelen van de leeractiviteit als instrument. We hoeven van de monitoring geen 'protocol' te maken, maar we moeten het zorgvuldig doen. Bekeken moet worden of je de monitoring zelf doet, dan wel of een collega daarvoor met je meekijkt. In het algemeen gesteld lijkt het goed om het leerprogramma in duo's te maken en te begeleiden, zeker in het begin. Samen leer je meer dan in je eentje. Maar de middelen moeten daar dan wel toe aanwezig zijn.

Wat te doen, orthopedagogisch beschouwd

Het gaat altijd over de persoon van de cliënt. Om daar idee van te krijgen is het, zoals hiervoor besproken, belangrijk dat begeleiders of maatjes leren *observeren*. Dat kennen we van de 'beeldvorming' en hoe we in het kader daarvan met cliënten werken, maar hier gaat het over de specifieke focus op het leervermogen van de cliënt. In de kern draait het om de vraag of je concrete voorbeelden kunt zien van de *zin in leren* bij de cliënt, in relatie tot zijn of haar behoeften en mogelijkheden. Waar blijkt dat uit? Wat zie je de cliënt dan wel of misschien juist niet doen? Wat vertelt dat je?

Orthopedagogisch beschouwd

Het kan ook zijn dat de begeleiding het idee hiervan overgedragen krijgt van de regiebehandelaar, of van de (persoonlijk) begeleider of de CB-er op de woning. Ook als dat

zo is dan heb je daarbij nog altijd je eigen beeld te vormen. Jij hebt eigen ervaringen en observeert de cliënt vanuit een ander gezichtspunt.

Het vraagstuk van het leren en de (on-)mogelijkheden daartoe, geleid tot de gedachte dat bij de zelfstandige centra voor dagbesteding een orthopedagoog betrokken zou moeten zijn. Wat kan de cliënt al? Waar liggen mogelijkheden tot verder ontwikkeling? Hoe kan een kort leerprogramma daarbij behulpzaam zijn? Hoe intervenueert dat bij/voor de cliënt? Aan wat voor activiteit denk je dan? Wat zie je voor je? Wanneer denk je dat de cliënt het gevoel heeft trots te mogen zijn op wat zij of hij heeft gedaan en wat heeft de cliënt daarvoor nodig? Het zijn allemaal vragen waarbij je een groeiend inzicht zal willen toetsen aan de kennis en het inzicht van een andere professional die ervoor heeft gestudeerd, de orthopedagoog.

Naar een programma

Zo krijg je als begeleiding greep op de mogelijkheden. Wat kan het resultaat zijn voor de cliënt, gegeven haar of zijn behoefte en/of mogelijkheden? En dan terug geredeneerd, wat is de weg waarlangs? Wat voor activiteit? Wat gaat de cliënt helpen? Hoeveel structuur, ordening, herhaling, iets nieuws, zelf uitvinden. Hoe directief en hoe veel wil/kan de cliënt zelf aan. Hoe kort, hoe lang? Wie gaat het doen? Opzet en plan. Wanneer consulteer en check je bij de regiebehandelaar? Wie heb je daarvoor als begeleiding nog meer nodig: samenspraak met collega's, de eigen coördinator, maar ook de (persoonlijk) begeleider en/of de CB-er op de woning, deskundigen/vak-therapeuten?

Werken aan vaardigheden in kleine precieze programmaatjes, op persoonlijke leest geschoeid, over meerdere keren gespreid. Wat vraagt dat aan inhoud en proces? Hoe richt je dat goed in? En hoe organiseer je verschillende activiteiten voor meerdere cliënten op een dag: individueel, in kleine groepjes en wat vraagt dat van het werken in de grote groep? Dan heb je in ieder geval daarbij je collega-begeleider nodig. Wat wordt de planning?

We komen van ver als het gaat om het werken met leerprogramma's met cliënten. Wat is elders al ontwikkeld? Waar wordt in deze zin met cliënten gewerkt? En wat kunnen we leren van wat er bijvoorbeeld in de ambulante zorg gebeurt? Daar worden 'actieve werkvormen' vooral ten behoeve van de behandeling gebruikt, maar zouden we daar in de dagbesteding ook wat aan kunnen hebben? En zijn natuurlijk ook andere sectoren dan de zorg. Waar gebeurt wat en wat kunnen we daarvan leren?

Dan de interne relaties en voorwaarden in de praktijk: het relatieontwerp

Als we aan de slag gaan dan zijn drie processen belangrijk: beleidsbepaling, uitvoering en het goed volgen van de processen in deze, om de voorwaarden ervoor te kunnen organiseren. Als we kijken naar de drie processen, dat zien we drie 'driehoeken': de beleidsdriehoek, de uitvoeringsdriehoek en de ondersteuningsdriehoek.

1. De beleidsdriehoek behelst de regiebehandelaar, de (persoonlijk) begeleiders dagbesteding en de coördinator dagbesteding. Zij gaan samen over de inhoudelijke inzet van het leerprogramma voor/met de cliënt
2. De uitvoeringsdriehoek behelst de (persoonlijk) begeleider, de cliënt en de coördinator. Zij gaan samen over het proces van maken en uitvoeren van het leerprogramma voor/met de cliënt
3. De ondersteuningsdriehoek behelst de regiebehandelaar, de coördinator en de manager. Zij gaan samen over de monitoring van de processen die van belang zijn voor het welslagen van het werken met korte leerprogramma's voor/met de cliënt

Waar het om gaat, is dat de kwaliteit van het *overall* proces afhankelijk is van de goede afstemming van deze drie driehoeken en dat in elk der driehoeken de relaties ook weer goed

zijn afgestemd. Dus wie doet wat, waarop en wanneer? En past dat dan in het ritme van de andere twee driehoeken?

Eerste proeve van leeractiviteiten

Om met betrokkenen samen leeractiviteiten te ontwikkelen, is zoals aangegeven:

- allereerst een goede *oriëntatie* van belang. Dan draait het erom een beeld te krijgen van de cliënt en haar of zijn mogelijkheden
- om dan op basis daarvan doel/focus, resultaat/proces en middelen/ voorwaarden, voor een leerprogramma vast te stellen. Dat gebeurt in en door de beleidsdriehoek
- dan komt het er op aan om het vervolgproces van het *maken van het programma* goed voor ogen te krijgen: wie met wie, waarop en wanneer
- en daarna het ten uitvoer brengen, wie met wie en wie monitort daarop
- en in de ondersteuningsdriehoek wordt nu bekeken wat je dan ziet gebeuren. Wat zijn de processen en welke voorwaarden moeten daarvoor worden gecreëerd?

En dat allemaal in het licht van de principes van het pedagogisch raamwerk.

Tenslotte moet hier op de rol van de manager worden gewezen. Die is verantwoordelijk voor de goede proceshuishouding. Zijn de processen goed ingericht? En heeft de manager, ook samen met de regiebehandelaar, hier de goede regie op.

8. Tot slot

Tot zover de bespreking van de ingrediënten die behoren tot een pedagogisch raamwerk voor dagbesteding - althans zoals we die kunnen behandelen zonder noemenswaardige ervaring met de organisatie van leeractiviteiten in deze praktijk. Deze bespreking is mede gebaseerd op de gesprekken die, alweer ruim twee jaar geleden, hierover werden gevoerd met de medewerkers uit de diverse gremia en op de diverse niveaus.

Hier is de plaats om tenslotte nog een opmerking te maken over mensen en middelen. Die zijn ongetwijfeld zeer beperkt. Toch is het nodig een begin te maken, de urgentie daartoe hopen we omschreven te hebben. Mogelijkerwijs zal in eerste instantie gekozen moeten worden voor een beperkt begin, met een paar van de cliënten, als pilot.

Bijlage

Hoe begin je, als je dagbesteding als discipline wilt ontwikkelen. Denk aan de volgende stappen:

1. Het gesprek met begeleiders dagbesteding over voorbeelden die zij kennen van cliënten met goede mogelijkheden, plus de coördinatoren. Wat zien we in die voorbeelden en waar sluit dat aan op het hier geformuleerde referentiekader
2. Eerste conclusies doorspreken met regiebehandelaar(s) en manager, door adviseur. Hiervan kan ook onderdeel zijn dat de regiebehandelaar zelf goede voorbeelden inbrengt. Ook daarbij, wat zien we en hoe sluiten dat aan bij de uitgangspunten van dit referentiekader
3. Selectie van cliënten en onderwerpen, waarmee een eerste proeve kan worden gedaan, alsmede van de begeleider(s)
4. Het proces van het ontwikkelen van kleine programma's, door de begeleider(s) voor/met die cliënten (in het kader hiervan: het format (inzet, opzet en verantwoording)
5. De vaststelling van de programma's en de condities, die nodig zijn rust/ruimte, mensen/deskundigheden en middelen/materialen, inclusief de monitoring, samen met de regiebehandelaar en de manager
6. De start

NB Indien nodig, laat je hierbij dan ondersteunen.

Ad 1. Het is misschien goed om met de coördinatoren te beginnen. Zij zijn zelf seniore begeleiders en hebben *ervaring* en als coördinator beschikken zij over enig *overzicht*. Zij kennen de mensen.

Ten behoeve van de gesprekken gaat het om:

- Eerst greep krijgen op de vraag waar dit nou eigenlijk over gaat. Op wat echt belangrijk is: *waartoe* zou een cliënt wat willen leren? Wat is leren voor een cliënt met een (zware, meervoudige) beperking. En wat heeft ie daarvoor nodig? Wat is leren voor een cliënt met een lichtere beperking
- Denk aan concrete voorbeelden, waarin een cliënt wat heeft geleerd. Waar draaide dat om? En wat heeft zij of hij daar voor gedaan en misschien nog wel belangrijker, aan gehad? Kijk eens of je een of twee voorbeelden kan uitpluizen. Hoe vallen deze voorbeelden dan 'om te denken' in kleine programmaatjes, die voor en met de cliënt georganiseerd kunnen gaan worden. Hoe ziet een programmaatje er dan uit? Ze zullen verschillend-soortig zijn, afhankelijk van waar het over gaat. Hoe ziet de monitoring eruit? Het moet gaan over een manier van werken die ook kan worden geëvalueerd. Hoe kunnen we er zelf weer van leren
- En als je kijkt naar wat deze voorbeelden kenmerkt, wat en wie heb je daar dan bij nodig

Maak van de gesprek korte verslagjes, waarin de dingen helder op betekenis, pedagogische inhoud en op proces- en organisatieaspecten worden samengevat.

Ad 2. Overall-samenvatting bespreken met regiebehandelaar(s) en manager

- Voor de regiebehandelaar en de manager geldt dat zij natuurlijk wel over ontwikkeling en dergelijke hebben nagedacht, maar dat 'leren' nou ook weer niet echt

hun vak is. Dan zijn belangrijke vragen: waartoe zou een cliënt wat willen leren? Hoe is dit verschillend van de focus op de woning in het kader van de basale zorg en/of de behandeling? Om welke 'vaardigheid' gaat het voor deze cliënt. Wat vraagt dat van de begeleiding? Wat vraagt het van de cliënt, hoe schat je dat in? En voor de manager, zijn de processen hiervoor goed ingericht?

Voor de regiebehandelaar zal het gaan om de verhouding tussen deze leeractiviteiten en het behandelplan van de individuele cliënt, als mede het behandelkader van de woning. Voor de manager zal het gaan om vragen van organiseerbaarheid en procesvoering. En in tweede instantie, hoe hij de regiebehandelaar enerzijds en de coördinator/de CB-er anderzijds, kan faciliteren bij de ondersteuning op de realisering van dit alles.

Ad 3 en 4. De selectie van cliënten en onderwerpen, waarmee een eerste proeve kan worden gedaan en dan het ontwerpen van korte leerprogramma's. Belangrijke voorwaarde is dat, samen met de begeleiders van de activiteit, een beeld is ontwikkeld van wat leren is en wat een leerprogramma kan zijn.

Leren doe je vooral als je je iets eigen maakt. Van belang is dan dat je je een *voorstelling* kan maken van waarover het gaat, wat je wilt gaan leren en wat je daarvoor gaat doen. Alles naar de mogelijkheden van de client. Voor de cliënt zijn daarbij twee aspecten belangrijk: voorgedaan krijgen en herhalen en het dan zelf leren doen. Deze twee eigenschappen van het leerproces kunnen op allerlei manieren plaatsvinden. Dat is afhankelijk van de persoon, van het onderwerp, van het proces en van de omgevingsvoorwaarden.

Belangrijk bij het ontwikkelen van een programmaatje ten behoeve van een cliënt is dat van meet af aan *vanuit* de cliënt wordt gedacht.

- Ten eerste is er de vraag over wie de cliënt is, waarover dit gaat. Niet teveel hooi op de vork. Niet te lange programma's, niet te lange sessies. Maar zorg wel dat de cliënt de ruimte krijgt om te herhalen en te ontwikkelen.

Maak het persoonlijk, wie is de cliënt? Persoonlijk, biografisch, mentaal, emotioneel, medisch. Kun je iets zeggen over hoe de cliënt zal willen leren, wat haar of zijn leerstijl is, sensorisch, op gevoel, cognitief? Wat zijn haar of zijn mogelijkheden? Vraagt de cliënt om een meer creatieve aanpak, of om een meer ordelijke aanpak? Zal exemplarisch leren helpen, rollenspel? Of is het meer op de zintuigen gericht? Daarbij is belangrijk wat de cliënt leuk vindt, waar die opmerkzaam door wordt. En ook waar de cliënt angstig voor is, want tegen je zin in kun je niet leren!

- Dan wordt het onderwerp belangrijk, wat is aantrekkelijk? Waar wil je met de cliënt een stapje verder in komen? Wat zijn dan onderdelen? Hoe is dat op zich al te faseren?
- Het leerprogramma. Waarover gaat het inhoudelijk, wat moet de opbrengst zijn. Wat word dan je aanpak? Wat zijn de onderdelen, fasen, blokken? Maak een ontwerp. Houd het overzichtelijk, over het geheel en per onderdeel. Niet te lang. Zorg dat de activiteiten kort zijn, maar voorzie elke keer in ruimte voor kennismaking, proberen, weigeren, geruststellen, weer opnieuw voordoen, zelf laten doen, waarderen, troosten, complimenteren, bekrachtigen.
- De leeromgeving. Rust. Inrichting. Kleuren beïnvloeden de emotie, trekken aan of stoten af. Daar kun je ook mee werken. Alleen/samen, binnen, buiten.

- Eigen observatie. Doordenken en vertalen ervan, maak expliciet wat je ziet, denkt en (voor-)voelt, consulteer eventueel, faseer het leerproces, zet het voor jezelf om in concrete voorbereiding, inkleden van de fase die voorligt, materialen, processtapjes. Benoem de stappen, ontwikkeling, teruggang. Trek niet te snel conclusies, consulteer, laat anderen meekijken (discreet).

Ad 4 en 5. Vierde ronde, bespreking met alle betrokkenen en apart met regiebehandelaar(s) en manager, in fasen. Hier gaat het om de stappen in de ontwikkeling: voorbereiding, ontwerp, realisatie, besluit, implementatie, monitoring. Elke fase behoeft focussen, aan het begin ervan en aan het einde ervan. En contact met regiebehandelaar en manager. Vaker zal het contact nuttig zijn met de coördinator. Vergeet niet de tijd, de ruimte en de middelen die je als begeleider(s) zelf nodig hebt.